

– мати наявність обґрунтованої педагогічної підтримки учнів у просторі вільного часу, як умови їхнього індивідуального розвитку.

Таким чином, визнаємо, що школа відіграє важливу роль у вихованні підростаючого покоління, є центром організації педагогічно доцільної дозвілєвої діяльності учнів, може бути координатором виховного процесу в мікросоціумі. Включення старшокласника в сферу організації вільного часу відбувається в умовах добровільного й усвідомленого визначення їм своєї ролі й позиції в навколишньому світі, широкого вибору занять по інтересах, що надає можливості для його самореалізації і самоствердження. Уважне вивчення й облік потреби дітей, орієнтація на їхню індивідуальну своєрідність, забезпечення систематичної взаємодії з позашкільними установами, культурно - просвітницьким середовищем стають визначальними факторами позаурочної діяльності, що здійснює виховання. Можливості перебування школяра в різноманітних об'єднаннях (клас, клуби по інтересах, групи спілкування, тимчасові колективи, органи самоврядування й інші) дозволяють збагатити його особистий досвід, одержати інформацію про ті обставини, з якими він має зіштовхнутися в дорослому житті, краще адаптуватися в сучасних соціальних умовах.

Література:

1. Вульфів Б.З. Школьная комсомольская организация в системе воспитания личности старшеклассника. Автореф. дисс. докт. пед. наук.— М., 1989.— 32 с.
2. Затуливетер Л.А. Организованный досуг как фактор воспитания и развития учащихся: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – Липецк, 1998. – 19 с.
3. Караковский В.А., Новикова Л.И., Селиванова Н.Л. Воспитание Воспитание ... Воспитание! Теория и практика школьных воспитательных систем.— М.: Новая школа, 1996.— 160 с.
4. Комарова А.И. Эстетическая культура личности. – К.: Вища школа, 1988. – 152 с.
5. Культура досуга / Под ред. В.М.Пича, И.В.Бестужева-Лада и др. – К.: КДУ, 1990. – 240 с.
6. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа: Обобщение опыта учебно-воспитательной работы в сельской средней школе.— М.: Просвещение, 1979.— 160 с.

У статті викладені деякі аспекти які доводять, що школа є ефективним організатором дозвілєвої діяльності старшокласників в сучасних умовах.

УДК 37.015:371.5

С.І. Самаріна
м. Ніжин, Україна

ШКІЛЬНА ДИСЦИПЛІНА ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, його освітнього потенціалу та можливостей актуалізувалася проблема розробки нових підходів до організації цілісної системи виховання та навчання молоді з урахуванням прагнень до здобуття освіти загальноєвропейського рівня. Враховуючи тенденцію до постійного збільшення та розширення інформаційної насиченості вітчизняної шкільної освіти, виникає необхідність формування високоорганізованої та морально-стійкої особистості, здатної не тільки до усвідомлення цінності набутих знань, а й до особистого сприйняття норм моралі, правил поведінки, що є основними характеристиками дисциплінованості та вихованості особистості.

У наказі Міністерства освіти і науки України від 04.09.03. зазначається: «З метою забезпечення права громадян на здобуття повної загальної освіти та вдосконалення постійного контролю за охопленням навчанням і вихованням дітей і підлітків» необхідно «забезпечити безумовне дотримання в загальноосвітніх навчальних закладах Інструкції з боку дітей і підлітків шкільного віку» [7, с.28], в якій визначено основні права та обов'язки учнів. Відповідно до Статті 52 Закону України «Про освіту» учні мають додержуватись статуту, правил внутрішнього розпорядку навчального закладу [5], що передбачає свідоме

дотримання правил поведінки, дисциплінованості, вимог шкільного режиму. Вирішення цього завдання передусім передбачає усвідомлення молоддю ролі правильної самоорганізації, самодисципліни в навчально-виховному процесі школи, а також наявність чіткої організованості шкільного життя, тобто шкільної дисципліни.

Аналіз досліджень проблеми. У процесі аналізу та вивчення праць, присвячених проблемі шкільної дисципліни, ми дійшли висновку, що ряд вітчизняних науковців, педагогів, філософів, громадських та культурних діячів різних історичних періодів досліджували різні аспекти зазначеного питання. Так, у другій половині XIX – на початку XX століття в Україні ця проблема стала об'єктом досліджень М. Демкова, А. Обухова, М. Пирогова, К. Ушинського та інших педагогів.

Широкий масив праць, присвячених проблемі шкільної дисципліни, знаходимо у творчому доробку науковців, педагогів-практиків радянського періоду В. Гмурмана, А. Макаренка, Е. Моносзона, В. Сухомлинського, М. Хвиля, Д. Шелухіна та ін. Основний напрям їхньої наукової та практичної роботи стосувався формування свідомої дисципліни радянської молоді.

Доповнюють вітчизняну історіографію порушеної проблеми ряд дисертаційних досліджень, у яких висвітлено окремі аспекти організації шкільної дисципліни, характерної для радянського періоду та сьогодення. Зокрема йдеться про дисертації Г. Черепанової «Воспитание сознательной дисциплины старшеклассников в деятельности трудовых объединений» (1988 р.), О. Шапран «Воспитание сознательной дисциплины младших школьников в условиях коллективной работы» (1989 р.), М. Чобітька «Воспитание дисциплинированности у старшеклассников в процессе физкультурно-массовой работы» (1989 р.), Є. Доукіної «Взаимодействие школы и семьи в формировании нравственных основ поведения младших школьников» (1993 р.), О. Федоровича «Формування свідомої дисципліни учнів 4-6-х класів в процесі фізичного виховання» (2005 р.).

Необхідно зауважити, що сучасні публікації і праці Н. Довбня, В. Калощина, Ю. Ніцу, О. Павленка, О. Скринської, Ж. Стельмашук, А. Яворського містять інформацію про методи й засоби організації дисципліни в сучасній школі та містять відомості щодо педагогічних умов формування свідомої дисципліни різних вікових категорій школярів.

Мета публікації. Проаналізувати поняття шкільної дисципліни як педагогічної категорії в філософському та педагогічному аспекті.

Основна частина. Передусім зазначимо, що тлумачення поняття дисципліни як педагогічної категорії залежить від основних ідей розвитку освітньо-виховного процесу школи, суспільно-економічних подій в державі та основних ціннісних орієнтацій та пріоритетів суспільства. Так, у довідковій літературі з педагогіки (таб. №1) (словниках, енциклопедіях, довідниках, педагогічних хрестоматіях) ми знаходимо такі роз'яснення щодо поняття «дисципліна»: Дисципліна (від лат. – вчення, виховання, розклад) – певний порядок, що відповідає нормам, правам і моралі суспільства, визначається суспільними відносинами і служить для їхнього підтримання [12, с.199]; «Дисципліна – соціально-обумовлена форма поведінки людей, що відповідає певній регламентації діяльності в суспільстві» [13, с.33]; Дисципліна – якісна характеристика порядку, організованості певної спільноти, сфери життєдіяльності людей, що відображає відповідність їхньої поведінки загальноприйнятими нормам права та моралі [14, с.88].

Видатний педагог і науковець Г. Ващенко у своїй фундаментальній праці «Виховання волі і характеру» (1957 р.) наголошує, що дисципліна - це «організованість життя за певними принципами і правилами» [1, с.364], яка необхідна як у державно-політичному житті, так і в особистому, де вона набуває форми самодисципліни.

Необхідно зацентувати увагу на тому, що в умовах суспільства дисципліна – це динамічна категорія, що весь час розвивається та видозмінюється, постійно вступаючи у тісні зв'язки із суспільними та політичними подіями. Тип суспільної дисципліни, в кінцевому результаті, визначається суспільними та економічними відносинами, що склалися в державі. Так, у феодальних країнах суспільна дисципліна базувалася на принципах

«дисципліни палиці», за радянських часів передбачала свідому дисципліну підкорення більшості, а в наш час суспільна дисципліна декларується як свідома дисципліна, що поєднує в собі «слухняність і підкорення» з самостійністю мислення, ініціативністю, прагненням до подолання труднощів.

Як відомо, шкільна дисципліна відображає характер дисципліни всього суспільства. Вона формується суспільством, зумовлена «вимогами суспільної дисципліни праці» [4, с.92] і покликана відтворювати та зміцнювати його.

Аналіз літературних джерел показав, що шкільна дисципліна, будучи однією з форм суспільної дисципліни, поряд з військовою, виробничою, релігійною, дисципліною праці, має ряд особливостей. Вона визначається метою та цілями виховання, які висуває перед школою суспільство, віковими особливостями дітей. «Дисципліна школярів (від лат. *disciplina* – навчання, навичка, муштра) – це суворе й точне дотримання організованого в навчальному закладі порядку, добросовісне виконання своїх обов'язків, вимог вчителів та шкільного колективу, свідоме підкорення своєму обов'язку» [9, с.343]; «Дисципліна шкільна – дотримання учнями правил поведінки в школі та за її межами, чітке й організоване виконання своїх обов'язків, підкорення суспільному обов'язку» [8, с.749]. Отже, шкільна дисципліна як педагогічна категорія передусім передбачає дотримання учнями правил і норм поведінки у навчальний та позанавчальний час, шкільного режиму, а також чітку свідому самоорганізацію під час виконання шкільних обов'язків, дисциплінованість.

Варто зауважити, що високим рівнем дисципліни є розуміння учнями необхідності дотримання її в школі, громадських місцях, в особистій поведінці, готовність і потреба виконувати загальноприйняті норми і правила дисципліни праці, навчання, вільного часу. С. Гессен доводив, що дисципліна «можлива крізь дещо інше, ніж вона є сама – крізь волю як найвищий її початок» [2, с.67]. На його думку, дисципліна звертається до волі й розуму підвласних, залишаючи місце для власної ініціативи, надає вибір засобів та шляхів самостійного судження дисциплінуємих, передбачаючи їхню відповідальність [2, с.67].

Розглядаючи шкільну дисципліну як педагогічну категорію, насамперед необхідно розглянути її категоріальний апарат, а саме: мету, форми, методи і прийоми.

Пропонуємо звернутися до визначень мети шкільної дисципліни. В «Українському педагогічному словнику» зазначено, що шкільна дисципліна «служить вихованню і закріпленню необхідних моральних якостей громадянина» [4, с.92], такими насамперед є гуманізм і демократизм, що виявляється в «ідеалі вільної людини», з розвиненим почуттям гідності, самоповаги та поваги до інших; правдивість і справедливість; працьовитість і скромність; дисциплінованість [4, с.216]. Професор І. Гончаренко говорить про прищеплення обов'язковості, оскільки діти легко роблять те, до чого мають бажання, а саме життя складається, в першу чергу, з обов'язків як в особистому житті так і у взаємовідносинах з іншими, а також громадських та національних [3, с.48]. Видатний педагог А. Макаренко, розробивши теорію дисципліни зазначав, що вона потрібна для того, щоб кожна людина свідомо виховувала в собі уміння переборювати перешкоди, формувала впевненість у своїх силах та правоті, була переконана в необхідності та корисності своєї діяльності для суспільства. [9, с.343].

Виходячи з вище зазначеного, на нашу думку, мету шкільної дисципліни можна визначити як виховання і закріплення в учнів моральних якостей громадянина через свідоме засвоєння ними системи ідей, норм і правил поведінки та діяльності, яка складає життєву позицію особистості та обумовлена соціальними зразками моральної поведінки.

Аналізуючи проблему шкільної дисципліни, необхідно звернути увагу на форми, в яких вона існує. У педагогіці, як і в інших галузях науки, розрізняють дві форми дисципліни: свідому й несвідому або зовнішню і внутрішню. Свідома (внутрішня) дисципліна спирається на усвідомленні людиною своїх обов'язків і розуміння тих правил, яким вона підкорюється. За такої дисципліни створюється особисте усвідомлення своєї правоти і сили, оскільки підкорюючись певним правилам, людина підкорюється сама собі, своєму сумлінню й свідомості.

Несвідома (зовнішня) дисципліна базується на почутті остраху кари за невиконання обов'язків або на бажанні одержати схвалення, винагороду за їх виконання. У даному випадку відсутнє усвідомлення доцільності правил, що регулюють діяльність. [1, с.366]

Підкреслимо, що свідомою дисципліною учнів – це «обов'язкова умова і засіб успішної навчально-виховної роботи школи, яка є результатом всієї системи виховних впливів на учня і колектив у навчально-виховному процесі з боку педагогічного колективу, режиму школи, взаємовідносин у ній учнів, учителів, дорослих, естетики приміщень» [4, с.92]. Саме свідомою дисципліною тісно пов'язана із самодисципліною, а точніше спирається на неї, а також із сформованістю такої риси як дисциплінованість, почуттям обов'язку та відповідальності.

Самодисципліна – це організованість людини в своєму особистому житті й праці, що вимагає підкорення своєї поведінки певному високому ідеалу [1, с.366].

Дисциплінованість – свідоме підпорядкування людиною своєї поведінки прийнятому порядку, тобто прагнення і вміння керувати своєю поведінкою відповідно до суспільних норм і вимог правил поведінки. Виховання дисциплінованості як однієї з моральних рис особистості включає:

1. усвідомлення учнями норм і правил дисципліни;
2. виховання навичок і звичок дисциплінованої поведінки;
3. організацію щоденної практичної дисциплінованої поведінки: чіткого режиму і педагогічно грамотної організації навчання, праці, дозвілля;
4. формування вольових якостей [4, с.92].

Обов'язок – це усвідомлена особистістю система суспільних і моральних вимог, що визначаються завданнями та потребами суспільства [16, с.18].

Відповідальність – якість особистості, що характеризується здатністю оцінювати свою поведінку з погляду її доцільності або шкоди суспільства, керуватися вимогами, нормами і законами соціуму [16, с.18].

Виховання свідомої дисципліни здійснюється за допомогою певних методів, а саме: перспективи, переконання, позитивного прикладу, доручення, вимоги, покарання, заохочення [4, с.92]

Серед методів та прийомів виховання дисциплінованості учнів, за допомогою яких формується шкільна дисципліна необхідно зазначити привчання, вправлення в поведінці, переконання, примус.

Як відомо дисципліна учнівської молоді залежить не тільки від грамотно організованого шкільного життя, а й від єдності вимог сім'ї та школи, педагогів та батьків. В. Сухомлинський у своїх працях зазначає, що виховує не лише школа, а й сім'я, тому ці дві категорії мають розвиватись та діяти разом, керуючись у вихованні однаковими принципами. Сім'я та школа мають спільно формувати в дитині почуття обов'язку та відповідальності, привчати дотримуватись правил життя в суспільстві, виходячи з того, що найголовніше це висока дисципліна вчинків, почуттів та думок.

Висновки. Розглядаючи проблему шкільної дисципліни в її методологічному аспекті, ми дійшли висновку, що шкільна дисципліна здійснюється у процесі навчально-виховної роботи школи, сприяє вихованню моральних якостей учнів, які відповідають нормам права і моралі суспільства, тобто суспільній дисципліні. Вона є засобом виховання свідомості, організованості та культури праці школяра [14, с.88]. Як педагогічна категорія дисципліна має свій категоріальний апарат, що складається з мети, форм, методів і прийомів.

Напрями подальших наукових досліджень полягатимуть у дослідженні феномена дисципліни в історії шкільної освіти України.

Таблиця 1

Довідкове джерело	Дисципліна – як педагогічна категорія
Педагогічний словник (1960)	Дисципліна школярів – це суворе й точне дотримання організованого в учбовому закладі порядку, добросовісне виконання своїх обов’язків, вимог вчителів та шкільного колективу, свідоме підкорення своєму обов’язку [9, с.343].
Педагогічна енциклопедія (1964)	Дисципліна шкільна – дотримання учнями правил поведінки в школі та за її межами, чітке й організоване виконання своїх обов’язків, підкорення суспільному обов’язку [8, с.749].
Родинно-сімейна енциклопедія (1996)	Дисципліна – певний порядок, що відповідає нормам, правам і моралі суспільства, визначається суспільними відносинами і служить для їхнього підтримання [12, с.199].
Український педагогічний словник (1997)	Дисципліна шкільна – особливий вид дисципліни, який здійснюється в процесі навчальної й виховної роботи в школі. Д.Ш. служить вихованню і закріпленню необхідних моральних якостей громадянина [4, с.92].
Довідник з педагогіки та психології (2001)	Дисципліна – соціально-обумовлена форма поведінки людей, що відповідає певній регламентації діяльності в суспільстві [13, с.33].
Педагогічний словник (2001)	Дисципліна – певний порядок поведінки людей, що відповідає нормам права і моралі, які склалися в суспільстві [11, с.146]. Дисципліна шкільна – результат навчально-виховного процесу, організації всього життя шкільного колективу на самодіяльних началах [11, с.146].
Педагогічний енциклопедичний словник (2002)	Дисципліна – визначена поведінка людей, що відповідає загальноприйнятим в суспільстві нормам права і моралі [10, с.73]. Дисципліна навчальних закладів передбачає дотримання режиму та правил взаємовідносин з педагогами й однолітками [10, с.73].
Соціолого-педагогічний словник (2004)	Дисципліна (від лат. – вчення, виховання, розклад) – соціальні стосунки, що виражаються в обов’язковому для всіх членів суспільства підпорядкуванні встановленим правилам і нормам, завдяки яким досягається погодженість дій [15, с.59]. Дисципліна шкільна – особливий вид дисципліни, який здійснюється в процесі навчальної і виховної роботи в школі. Сприяє вихованню і закріпленню необхідних моральних якостей особистості [15, с.59].
Словник-довідник з педагогіки (2004)	Дисципліна – якісна характеристика порядку, організованості певної спільноти, сфери життєдіяльності людей, що відображає відповідність їхньої поведінки загальноприйнятим нормам права та моралі [14, с.88]. Шкільна дисципліна – засіб виховання свідомості, організованості, культури праці школяра [14, с.88].
Словник з педагогіки (міждисциплінарний) (2005)	Дисципліна – підпорядкування встановленому порядку й правилам, що обов’язкове для кожного учасника спільної діяльності, для кожної організації [6, с.78].

Література:

1. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Підручник для педагогів. – Київ: Школяр, 1999. – 385 с.;
2. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. – М.: Школа Пресс, 1995. – 448 с.;
3. Гончаренко І. Як виховувати наших дітей. – Вінніпег, 1956. – 110с.;
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.;
5. Закон України «Про освіту» №1060 – XII із змінами від 19 грудня 2006 р. // www.osvita.org.ua/pravo/law_00/part_3.html;
6. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике (междисциплинарный). – М.: ИКЦ “МарТ”, 2005. – 448 с.;
7. Міністерство освіти і науки. Наказ...від 04.09.03 №595 // Інформ. Зб. М-ва освіти і науки України. – 2003. – №20.– с.28-29;
8. Педагогическая энциклопедия в 4х томах / под ред. И.А. Каирова, Ф.Н. Петрова, А.И. Богомолова и др. – Т1. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – 832 с.;
9. Педагогический словарь в 2х томах / под ред. И.А. Каирова, Н.К. Гончарова, Н.Д. Кузьмина и др. – Т1. – М.: АПН РСФСР, 1960. –774 с.;
10. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: БРЭ, 2002. – 527 с.;
11. Педагогічний словник / за ред. Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.;
12. Родинно-сімейна енциклопедія / Авт. кол.: В.М. Благінін, Н.І. Белкіна та ін.; За заг. ред. Ф.С. Арвата та ін. – К.: Богдана, 1996. – 438 с.;
13. Скрипченко О.В., Лисянська Т.М., Скрипченко Л.О. Довідник з педагогіки та психології: Навч. посібник. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. – 26 с.;
14. Словарь справочник по педагогике / Авт. – сост. В.А. Мижериков; Под общ. ред. П.И. Пидкасистого. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.;
15. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В. Радула. – К.: ЕксОб, 2004. – 304 с.;
16. Яворський А. Педагогічні умови формування свідомої дисципліни у сучасних молодших школярів // Педагогічна думка. – 2004. – №4. – С. 17–23.

На основі довідкових джерел здійснено аналіз поняття шкільної дисципліни як педагогічної категорії. Визначено категоріальний апарат зазначеної педагогічної категорії, розглянуто мету та форми шкільної дисципліни, окреслено методи та прийоми виховання дисциплінованості учнівської молоді.

On the basis of certificates sources the analysis of concept of school discipline is carried out as a pedagogical category. Certainly category vehicle of the noted pedagogical category, purpose and basic forms of school discipline is considered, outlined methods and receptions of education of discipline of student's young people.